

ПСИХОЛОГІЯ

УДК [378.046.2+159.922](477)

Л. П. РАЗЯ,

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення органів внутрішніх справ навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА НАВЧАННЯ У ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Проаналізовано проблеми організації професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання до вищих навчальних закладів системи МВС України. На підставі аналізу запропоновано деякі перспективи його розвитку.

На сучасному етапі розвитку суспільства, коли завдання органів внутрішніх справ (далі – ОВС) стають дедалі більш складними, багатогранними та відповідальними, підвищуються й вимоги до персоналу органів внутрішніх справ. Посилення негативних процесів у соціально-економічному житті України зумовлює серйозні зміни в якійсь характеристикі злочинності, яка набуває нових форм прояву. Поширилися вбивства на замовлення, пограбування, різного роду вимагання, нелегальна міграція, торгівля людьми; нечуваного розмаху набула організована та економічна злочинність. Необхідність протистояння цим явищам з боку правоохоронних органів зумовлює проблему якісного удосконалення їх кадрового складу, підвищення професіоналізму до належного рівня.

Професія міліціонера є досить складною та специфічною, що зумовлює високі вимоги до його особистості. З метою забезпечення якісного комплектування ОВС, профілактики передчасної втрати здоров'я під впливом різноманітних шкідливих факторів психологічно-деформуючого характеру та зміцнення професійного ядра кожен кандидат на навчання у вищих навчальних закладах системи МВС України, разом із медичним та освітнім видами професійного відбору, в обов'язковому порядку проходить також і відбір психологічний. І якщо медичний та освітній відбори проводяться сьогодні на досить високому рівні, то організація відбору психологічного пов'язана із низкою теоретичних і практичних проблем [1, с. 30].

Метою даної статті є аналіз організації професійно-психологічного відбору до вищих

навчальних закладів системи МВС, виявлення в цьому процесі актуальних проблем.

Безсумнівно, вирішення проблеми зміцнення дисципліни та законності в ОВС України і забезпечення надійності персоналу в процесі специфічної професійної діяльності зумовлює вирішення двох взаємопов'язаних і водночас самостійних завдань: по-перше, відібрати абітурієнтів, котрі бажать і об'єктивно здатні до навчання в спеціальних закладах освіти юридичного профілю, по-друге, відібрати осіб, які бажать і об'єктивно здатні працювати в міліції.

Однак, незважаючи на всі започатковані керівництвом МВС заходи організаційного та профілактичного характеру, непоодинокими є випадки, коли до ОВС потрапляють люди недостатньо перевірені, професійно непридатні, з низькими морально-вольовими якостями, схильні не тільки до правопорушень, але й до злочинів. Тому, на нашу думку, проведення психологічного відбору абітурієнтів до вступу на навчання в ОВС є основним важливим етапом профвідбору, оскільки саме він стає перешкодою на шляху проникнення до лав ОВС випадкових осіб, які за своїми якостями не здатні досконало оволодіти міліцейською спеціальністю.

Про недостатню ефективність психологічного відбору на відміну від соціально-правового, медичного та освітнього свідчать також більш часті випадки відсіву з I та II курсів, пов'язані з низькою психологічною придатністю курсантів до навчання, а саме: з їх низькою навчальною активністю, неадекватною професійною мотивацією, незадовільними адаптивними

здібностями, випадками порушення службової дисципліни.

За визначенням психологів, професійно-психологічний відбір – це комплексне дослідження особистості з метою прогнозування її професійної придатності на основі наявних у неї фізичних і психічних властивостей. Це спеціально організований дослідницький процес, мета якого – виявити й визначити за допомогою науково обґрунтованих методів ступінь та можливість психофізіологічної й соціально-психологічної придатності кандидатів на навчання або роботу за складними відповідальними професіями згідно з кваліфікаційними вимогами [2, с. 30].

Проблема психологічного відбору кандидатів на навчання до вузів МВС України перебуває в центрі уваги серед науковців, зокрема таких учених, як: О. М. Бандурка, Б. Г. Бовін, В. І. Барко, В. В. Мягких, В. Л. Васильєв, О. В. Землянська, О. В. Шаповалов, А. Ф. Каравасєв, В. В. Лебедько, В. В. Романов, А. Н. Роща, А. П. Москаленко [1–7].

Аналіз робіт зазначених авторів дозволяє виділити два основних підходи до вирішення проблеми професійно-психологічного відбору до вузів системи МВС. Перший підхід передбачає з'ясування інтелектуально-мотиваційної готовності до навчання в навчальних закладах МВС; другий – організацію системи профорієнтації в ОВС, у якій психологічний відбір розглядається тільки як одна з її форм.

Перший підхід найбільш детально викладений В. Г. Бовіним та іншими науковцями [5, с. 137]. Основним завданням під час перевірки абітурієнтів автори вважають поняття інтелектуально-мотиваційної готовності до навчання в навчальних закладах системи МВС і цілком справедливо співвідносять це з тим, що високий рівень цієї готовності сприятиме повноцінному засвоєнню професійних знань, умінь, навичок, які покладені в основу професійної придатності.

Автори пропонують комплекс діагностичних методик для оцінювання інтелектуально-мотиваційної готовності до навчання в навчальних закладах системи МВС. Обрано були ті методики, використання яких забезпечує найвищу ефективність професійно психологічного відбору. Ефективність відбору визначалась дослідниками за допомогою зіставлення виділених при відборі категорій придатності кандидатів до навчання з їх академічною успішністю у вузах. Серед усіх методик, які використовуються, найбільш надійні в прогностичному

аспекті наступні: «Прогностичні матриці Равена», методика дослідження невербального інтелекту; «Тест структури інтелекту Амтхауєра»; «Стандартизований багатофакторний метод дослідження особистості» (СМІЛ); «Особистісний орієнтаційний опитувальник» (ЛОО) [5, с. 243].

Становить інтерес «психодіагностична прогностична модель академічної успішності у вузі системи МВС», відпрацьована авторами за допомогою регресивного аналізу. У її основу покладено дані, які отримані за допомогою вищевказаних методик; також використовувались показники навчальної діяльності в загальноосвітніх школах та результати вступних екзаменів. Автори пропонують аранжувати абітурієнтів за значенням комплексної оцінки за шкалою «академічна успішність». Зарахуванню підлягає група абітурієнтів, яка має найвищий рейтинг за діагностичним показником (найвища оцінка за 9-бальною шкалою).

На нашу думку, професійна придатність не повинна обмежуватися тільки такими показниками, як здатність засвоювати знання, уміння та навички, що для майбутньої професійної діяльності в системі органів внутрішніх справ явно недостатньо. Практика свідчить, що ситуації, з якими стикаються працівники, часто виходять за рамки правового поля дій, є непередбачуваними і їх неможливо вмістити в інструкції та програми навчання.

Хоча автори і виділяють мотиваційний компонент придатності, однак запропонована ними методика не передбачає вивчення особливостей мотивації вибору професії працівника ОВС, її структури і стійкості. Мотиваційна готовність обмежується оцінюванням спрямованості особистості «на себе», «на інших», чи «на завдання». Цього недостатньо, щоб оцінити особливості мотиваційної сфери з точки зору впливу її на успішність майбутньої діяльності кандидатів.

Основними показниками інтелектуальної придатності автори вважають рівень невербального інтелекту, який оцінюється за допомогою тесту Равена, а також середній бал шкільного атестата і результатів вступних екзаменів абітурієнтів. На нашу думку, наявність у методиці тестів СМІЛ і Равена дублює їх застосування при проходженні кожним кандидатом військово-лікарської комісії, що ставить під сумнів доцільність його застосування.

В. П. Лебедько, розглядаючи проблему професійного психологічного відбору до вищих навчальних закладів системи МВС, не обмежується оцінюванням інтелектуально-мотиваційною

готовності до навчання, а виділяє визначену структуру професійно значущих якостей слухача: свідомість (світогляд, індивідуальна концепція); мотиваційна сфера, яка виявляється у формі інтересу, захоплення, прагнення, звички, установки; інтелектуальні властивості (особливості сприйняття, пам'ять, мислення, уявлення); емоційно-вольові властивості; комунікативні властивості (здатність до співчуття, інтровертність, екстравертність); психофізіологічні властивості (працездатність, реакція на стресові фактори).

Автором відпрацьована програма досліджень, яка включає соціологічний опитувальник (анкета кандидата, абітурієнта для профбесіди). Особливу увагу в ній приділено складу сім'ї абітурієнта, професії батьків, успішності в школі, захоплення, аналізу мотивів вступу.

Програма досліджень включає також методики визначення інтелектуально-мотиваційної готовності до навчання: дослідження особливостей мислення, концентрація уваги, зорова і оперативно-смілова пам'ять, яка визначає інтелектуальні особливості особистості, логічність, кмітливості, особистісний орієнтовний опитувальник, тест самооцінки, тест Кетелла, 16-РФ, проєктивні методи дослідження, такі, як тест Люшера, психогеоетрія, тест піктограм, тест «Асоціативний малюнок», які дозволяють, на думку В. П. Лебедько, запропонувати дійсні значення для людини, хвилювання, особистісний зміст, особливості поведінки у групі, у конфліктній ситуації. На відміну від попередніх дослідників, В. П. Лебедько враховує не тільки вимоги до навчання, але і те, що дослідження проводиться у співвідношенні з визначеною структурою професійно значущих якостей [4, с. 60–63].

До другого підходу належить «модель багатоступеневої організації психологічного відбору кандидатів до вузів системи МВС», яка запропонована А. Ф. Караваєвим зі співавторами. У ній виділяють довузівський і вузівський періоди відбору. Довузівський період поділяє на ознайомчий, орієнтирний і підготовчий етапи, вузівський – на контрольню-уточнюючий і вирішальний [3, с. 65].

Довузівський період являє собою профорієнтаційну роботу зі школярами, починаючи з молодших класів і закінчуючи випускниками. Цей період включає в себе обов'язкове психологічне обстеження в психофізіологічних лабораторіях у рамках військово-лікарської комісії. Придатність кандидатів визначається на основі клінічного психіатричного огляду і ре-

зультатів психодіагностичного дослідження, за допомогою вище згаданих методик. Для відбору кандидатів до вузів системи МВС України А. Ф. Караваєв пропонує використовувати такі властивості особистості, як: рівень інтелектуального розвитку, працездатність, схильність до абстрагування, рухливість мислення, особливості емоційно-вольової сфери, емоційна нестійкість; особливості поведінки і реагування в стресових ситуаціях, стійкість до стресу; асоціальні тенденції, схильність до вживання допінгів (алкоголь, наркотики); агресивність, конфліктність, ступінь соціальної адаптації; ступінь усвідомлення майбутньої професії, стійкість інтересів; рівень тривожності; ступінь самоконтролю за своєю поведінкою; емоційну зрілість. Після вивчення загального висновку про ступінь придатності головуючий приймальної комісії приймає рішення про допуск абітурієнтів до складання іспитів. Даний етап довузівського періоду закінчується вступними іспитами абітурієнтів до юридичних вузів Вузівський період психологічного відбору і професійного виховання включає працю з курсантами 1–4 курсів. Він передбачає визначення ступеня придатності і призначення того чи іншого індивіда для виконання професійних обов'язків або для навчання у вузі на основі аналізу успішності навчання; соціального статусу курсанта у взводі; індивідуально-психологічних особливостей особистості. При цьому використовуються дані, отримані за допомогою психологічного дослідження, і експертні оцінки командирів і педагогів. Мета роботи з курсантами полягає в уточненні професійного вибору і створення готовності до майбутньої професійної діяльності [3, с. 68].

На наш погляд, дана модель є уможливною. По суті, вона являє собою занадто узагальнену схему організації профорієнтаційних дій, в яких сам профвідбір не має теоретичного та експериментального обґрунтування, що ускладнює його практичне застосування.

Отже, систематизувавши основні підходи і погляди на проблему професійно-психологічного відбору до вищих навчальних закладів системи МВС, можемо зробити висновок, що сьогодні вона не повністю відпрацьована. Не визначений повною мірою комплекс вимог до індивідуально психологічних особливостей кандидата на навчання до вузів системи МВС. Це призводить до того, що показники придатності до навчання не мають наукового обґрунтування і не повністю відповідають змісту та особливостям діяльності. Єдиним показником

придатності виділяють інтелектуально-мотиваційну готовність до навчання. По суті, оцінюють тільки здатність учитися (засвоювати знання, уміння і навички), і тим самим відбір обмежується цілями навчальної діяльності. Усі автори використовують один критерій успішності навчання – «академічна успішність», який хоч і є об'єктивним, однак його недостатньо, оскільки успішність навчання у вищих навчальних закладах системи МВС через свою специфіку залежить від інших факторів, а саме від відповідності кандидата вимогам установ, відомчих нормативних документів і особливостям майбутньої професії.

Більшість авторів виділяють мотиваційний компонент відбору. Однак аналіз свідчить, що він відпрацьований недостатньо. Не враховується необхідність вивчення особливостей мотивації вибору професії працівника органів внутрішніх справ, її основних характеристик. Це пояснює, на наш погляд, з уже відзначеною

недостатньою обґрунтованістю вимог до показників мотиваційної сфери кандидатів на навчання, а також із труднощами їх діагностики. Ці труднощі визначаються складністю й динамічністю мотиваційної сфери особистості, а також невідпрацьованістю належної методики її оцінювання.

Таким чином, проведений нами аналіз проблеми професійно-психологічного відбору кандидатів до вищих навчальних закладів системи МВС України вказує на те, що виникла потреба в чіткому визначенні вимог, як для навчальної діяльності у вузах МВС, так і у професійній діяльності органів внутрішніх справ. Аналіз і систематизація цих вимог дозволить виділити структуру індивідуально-психологічних характеристик кандидата на навчання, якими він повинен володіти для успішного засвоєння професії і виконання своїх професійних та службових обов'язків.

Список використаної літератури

1. Москаленко А. П. Психологическое обеспечение профессионального отбора в вузы системы МВД Украины : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / Москаленко Андрей Петрович. – Х., 2002. – 189 с.
2. Бандурка О. М. Юридична психологія / О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Землянська. – Х. : Ун-т внутр. справ, 2002. – 596 с.
3. Караваев А. Ф. Система профессионального психологического отбора и воспитания в ОВД / А. Ф. Караваев и др. // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 1998. – № 1. – С. 60–68.
4. Лебедев В. В. Профессиональный отбор абитуриентов при поступлении в вуз МВД / В. В. Лебедев // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 1996. – № 1. – С. 61–63.
5. Основные виды деятельности и психологическая пригодность к службе в системе органов внутренних дел : справ. пособие / под ред. Бовина Б. Г., Мягких Н. И., Сафронова А. Д. – М. : Проспект, 1997. – 317 с.
6. Роша А. Н. Профорентация и профотбор в ОВД : учеб. пособие / А. Н. Роша. – М. : Наука, 1989. – 222 с.
7. Шаповалов О. В. Розробка методики профвідбору абітурієнтів для навчання в навчальних закладах МВС України / О. В. Шаповалов, В. І. Барко // Забезпечення законності в діяльності ОВС України. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1987. – С. 34–41.

Надійшла до редколегії 11.02.2011

РАЗЯ Л. П. ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОТБОРА КАНДИДАТОВ НА ОБУЧЕНИЕ У ВЫСШИЕ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ СИСТЕМЫ МВД УКРАИНЫ

Представлен анализ проблем организации профессионально-психологического отбора кандидатов на обучение у высшие учебных заведений системы МВД Украины. На основании анализа предложены некоторые перспективы его развития.

RAZIA L. PROBLEMS OF ORGANIZATION OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL SELECTION OF CANDIDATES ON TEACHING IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE UKRAINIAN MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS

The problems of organization of professional and psychological selection of candidates on teaching in higher educational establishments of the Ukrainian Ministry of Internal Affairs. Some perspectives of its progress are formulated.